

Ivo Možný: Česká společnost. Nejdůležitější fakta o kvalitě našeho života
Praha, Portál 2002, 208 s.

Od nápadu ke knize je cesta delší, než se na první pohled zdá. Nápad vydat, ba pravidelně vydávat cosi jako „sociologickou statistickou ročenku“ tu byl od poloviny šedesátých let. Zkušenost, že studenti sociologie sice dobře znají leccaké, i efemérní teorie, ale vědí toho málo o „reálných“ sociálního života této země, učinil každý, kdo sociologii nějaký čas učil. Nezbytnost přehledové příručky reálií je tedy pocítována naléhavě již delší čas a stále.

Avšak teprve brněnský sociolog Ivo Možný ten převelký krok od nápadu ke knize udělal.

A tak máme před sebou dvoustředstránkový výběr statistických dat věcně a střídavě komentovaný, který má čtenáři posloužit jako prostředek základní orientace v neuspořádané množině údajů, jimiž jsme dnes a denně zahlcováni. Sociální svět, který je opředen informacemi, je téměř stejně nesrozumitelný jako svět, v němž člověk postrádá informace nejelementárnější – to je implicitní Možného východisko. Z ohlušení televizními kanály a z otupení barevnými i nebarevnými tiskovinami, z radostné hry (ale právě že jen většinou pouze hry) nad svítící obrazovkou počítače a z bludiště reklamních plakátů nás může vyvést jedině inteligentní a poučený šaman.

Možný s výchozí metaforou šamana pracuje jako zkušený žurnalista (jímž sám po léta byl): šaman byl ten, kdo dával světu řád, protože dokázal ze střipků smysluplných sdělení „uspořádat soudržný celek“ a tím odpovědět na „věčnou lidskou potřebu žít ve srozumitelném světě“ (str. 7). Moderním šamanem může být právě sociolog, jehož role ve vztahu k „obyčejnému člověku“ není přece definována nikterak podstatně jinak než prapůvodní role šamanova. Je pouze vyzbrojen jiným instrumentariem a nachází se v situaci jaksi reverzní: zatímco šaman měl střipků málo, asi co by na jeden rozbitý hrnec dal, má moderní sociolog celé smetišťe střepů spolu s muzeem, archeologickým ústavem a řádkou popelnic. Jeho úkol je pak velice prostý: vyznat se v tom, vybrat „to nejdůležitější“ a předložit to

„člověku z ulice“ tak, aby to mělo smysl, prostě aby se svět stal srozumitelnějším. Nebo – dokončíme-li už tu metaforu – aby se v pěkné, úhledné řádce objevilo několik pěkně malovaných hrnců...

Možný ví, že toto je *punctum saliens* každé sociologie: co vybrat, jak to vyložit, jak to seskládat a jak to prezentovat? Sám je příliš zkušený, než aby nevěděl, že každá volba, každý výběr témat, otázek a tomu přiměřených „empirických dat“ bude vždycky silně podmíněn vlastní pozicí v sociálním světě a osobní zkušeností s ním – zkušeností profesionální, ale i lidskou, protože „jsme ve všem tom fatálně angažováni“. Na druhé straně stejně dobře ví, že volba kritéria výběru nemůže být náhodná, a chce-li on sám věst do předkládaných dat řád, musí si je předem vymezit. Možný mimořádně nápaditě volí optiku „kvality života“, tedy onen rámeček, v němž se protíná „subjektivní prožívání sociálního světa“ s parametry, které mají „nadindividuální charakter a které pro kvalitu života vytvářejí objektivně využitelný a reálně využívaný prostor“. Věcně a aniž vstupuje do teoretických polemik, předkládá své stanovisko, řekněme téměř durkheimovské, s apodiktickou kategoričností: „V každém případě sociologii zajímá nikoliv individuální prožívání, nýbrž stav a variabilita úrovně kvality života celé společnosti“ (str. 15).

Už sám pojem „kvality života“ ale vymezuje Možný současně i „na druhou stranu“, totiž proti radikálnímu objektivismu ekonometrických měření, když zdůrazňuje „vnitřní kvalitu života“, nikoliv pouze to, co je na ní a z ní měřitelné elementárními či souhrnnými indexy: odtud také ten solidně argumentovaný odpor proti hrubému národnímu produktu jako míře kvality života. Údaje, které Možný pečlivě vybral, uspořádal a okomentoval, nejsou samy o sobě objevené, jsou v podstatě běžně dostupné, ale snad právě tato „běžná dostupnost“ je v očích některých hledačů „nové empirie“ jaksi devalvuje. Neznamená to ale vůbec, že jsou „na dlani“, je nutné hledat, vybírat z různých datových zdrojů, třídít a ukázněně předkládat v podobě přehledné a čtivé. A tak se pohybujeme v datech z oblasti demografie, kriminologie, zdravotnictví, školství, kultury, ale i ze sféry historické demografie, ba

dokonce oné proslulé „sledovanosti mediálních pořadů“. Věren svému sociologickému naturelu je Možný umírněný skeptik: netvrdí, že všechno, co čtenáři předkládá, je „holá pravda“ a nic než pravda, ale na druhé straně neopomene zdůraznit, že data jsou čerpána ze „zdrojů, které vesměs osvědčily svou důvěryhodnost“.

Neobyčejně poučná je jakási vnitřní metodologie Možného příručky. Tři věci je možné formulovat jako metodologické krédo toho, kdo pracuje s „výběry z výběrů“:

1. Je nutné se sklonit před „všeobecně uznávanou hierarchií relevance“, tedy před tím, že dlouholetá zkušenost práce s daty (ale i teoretická připravenost jim rozumět, která je v celém textu někde více, někde méně viditelně přítomna) ukázala jakési obecně uznávané pořadí nejdůležitějších sdělení;
2. současně se nelze vyhnout osobnímu výběru, nemá-li být prostou faktografií zahlcen nejprve autor a potom čtenář;
3. „všechna fakta jsou vytržena ze souvislosti“, přiznává autor, aby současně dodal, že přece jen existuje korektiv této vynucené vivisekce: je jím jednak pozorné sledování vzájemné vazby, vzájemného „vztahování se“ předkládaných skupin údajů, jednak osobní zkušenost čtenáře, který souvislosti najde i tam, kde nejsou úplně zjevné.

Na jednu věc bych snad položil větší explikativní důraz, než činí autor. Ačkoliv jsme všichni aktéry sociálního života a tedy i „sociology-amatéry“ (profesionál je amatérem tam, kde není profesionál, abych se vyjádřil bonmotem), přece jen komentovaná data nezřídka (ba dokonce dosti často) korigují běžně tradované laické vědění, razantně revidují některé stereotypy a zavedená hodnocení, zejména předsudečná. Právě k tomu konec konců slouží autorovy komentáře – vždycky vtípné a inteligentní a nikdy nepřekračující datový rámec, nikdy nevnučující apriorní teoretické hledisko.

Tematicky se Možný pohybuje od rodiny, zdraví, vzdělání a práce k životnímu prostředí, občanské participaci, mediálnímu světu a kriminalitě či deviantnímu chování. Přehledně prezentovaná data (tabulky, grafy, mapy) jsou opatřena jasně odděleným komentářem, celý text

pak uzavřen studii o výhledech České republiky do počínajícího století. Samozřejmě, že je autor nejsilnější tam, kde je nejvíce doma, totiž v oblasti rodiny, populační a demografické politiky, školství a práce. Ale žádná relevantní oblast není ošizená – ani o data, ani o komentář. Střídomost komentářů je projevem autorské kázně i respektu k datům i ke čtenáři. Je pro ně obecně charakteristická jakási dvoulomost: a) autor neskrývá, že je viditelně šťasten, že konečně žije ve společnosti, v níž si přál žít, současně však nehodlá psát panegyriku nikde, zejména tam, kde demokracii sluší sklopené oči („I kdyby na Dušičky byla každý rok povinná procházka pro držitele řidičských průkazů mezi tou tisícovkou nových hrobů, všechny pohřbené překročíme a budeme jezdit dál“); b) autor ví, že v některých oblastech (tak třeba zrovna v kultuře) je stav věci značně neutěšený, ale nikdy není ochoten se propůjčit lacinému kriticismu (počet vydaných knih vzrostl za poslední desetiletí z 3767 na 12 551, cena vstupenek na koncert by po „inflačním“ přepočtu vyšla na 27 Kč); c) autor se nestaví do pózy děda Vševěda, takže ochotně ukazuje, že mnohdy je jednoznačné hodnocení sociálních faktů nemožné nebo alespoň nesnadné (mobilní telefon, sociální zakomponování internetu).

Nelze konečně neocenit jazykový projev, vyhraněný styl, schopnost složité vyjádřit jednoduše, nikoliv naopak, jak bývá občas zvykem. Některé Možného myšlenky mají podobu aforismů, nikdy však laciných bonmotů: dlouholetá zkušenost autora, žurnalisty, redaktora, učitele a vědce se prostě nezapře. Ba co víc, zúročuje se nad textem, který jen neznalému může připadat jednoduchý. Za elegantní jednoduchost se totiž platí nezvykle vysoká cena.

V roce 1975 vydal Václav Černý studii *O povaze naší kultury* a věnoval ji sám sobě k sedmdesátinám, důvodně očekáváje, že se oficiálních poct nedočká. Ivo Možný si ke svému životnímu jubileu věnoval knížku, která je skutečně mnohem víc než datovou příručku, je svébytnou sociologickou výpovědí o aktuální povaze naší kultury, rozumíme-li pojmu „kultura“ v nejširším smyslu. Je čtením, jež by pro profesionála mělo být potěšením, pro začátečníka povinnou četbou

a pro občana návodem, jak kvalifikovaněji přemýšlet o věcech obecných. A je-li pravda, že „český politický establishment neoplyvá osobnostmi dosti vzdělanými na to, aby sledovaly skryté souvislosti a byly poučeny studiem zkušenosti s demokratickým zvládním sociální nerovnosti“ (str. 172), pak nepochybně víme, komu je Možného kniha určena téměř přednostně. Za takový dárek se sluší poděkovat, protože je konec konců věnován nám všem.

A zcela bez patosu: Možného knížka je modelem, který by měl být aktivně a pravidelně využíván k tvorbě textů podobných už proto, že žijeme ve společnosti mimořádně dynamické a v čase mimořádně zrychleném. Bohužel pro každého z nás.

Miloslav Petrušek

Ján Mišovič: *Víra v dějinách zemí Koruny české*
Praha, Sociologické nakladatelství 2001, 193 s.

V knižní produkci Sociologického nakladatelství jsme si zvykli spatřovat to nejlepší, co soudobá česká sociologie na domácím poli vytvořila, a stejně kvalitní byla i tamní překladová práce. Tato situace se však, bohužel, zdá měnit k horšímu. Příkladem může být recenzovaná publikace z pera vědeckého pracovníka pražského Centra pro výzkum veřejného mínění (CVVM).

Jde o dílo zjevně konjunkturální, navazující na komerčně úspěšné a i odbornou veřejnosti vcelku kladně hodnocené dvousvazkové *Dějiny zemí Koruny české* (Praha, Paseka 1992), jimž se nyní dostává podstatně rozšířené podoby. Mišovičův spisek však nemá nic z fundamentální erudice autorů „vzorového“ díla, její nedostatek se projevuje třeba už tím, že zmíněná práce je citována jako „*Dějiny země koruny české*“ (s. 188), což bohužel zdaleka není jediná chyba v citacích (dále např. s. 74, 89), přičemž Mišovič patrně nepochopil nejen to, že česká Koruna je názvem, ale ani to, že korunními zeměmi nebyly jen Čechy a Morava. Krátká zmínka o Slezsku na s. 56 to přitom rozhodně „nenapravi“, nadto mi daný název knihy v situaci, kdy její většina (s. 77n.) pojednává o Československé, respektive České republice, přijde přinejmenším zavádějící.

Mišovičovu knihu lze pomyslně rozdělit na dvě části, přičemž (obsáhlejší) první kapitoly jsou věnovány historickému vývoji religiozity na území Čech a Moravy od „šerého dávnověku“ do současnosti, ve zbytku pak je aplikována sociologická metoda rozboru soudobé české zbožnosti. V první části (a méně rigorózně i ve druhé) se přitom střídají popisné, „datové“ kapitoly, v nichž se autor snaží o postižení dobové religiozity na pozadí „známých i méně známých činů a konání významných jednotlivců, velkých sociálních skupin“ (s. 7) a kapitoly „etické“, posuzující dobové naplňování autorových představ o religijně podmíněné morálce, chápané jako základ křesťanského náboženství. Již samo toto rozdělení však vyvolává zásadní pochybnosti, neboť jednak nebere do úvahy podstatný rozměr subjektivně zakoušených smyslů sociálního jednání a další metodické otázky i poznatky přinášející moderní historickou antropologií (viz např. J. Horský: *Kulturní a sociální skutečnost v dějepisném myšlení*. Ústí nad Labem, Albis international 1999, s. 9–18, 48–86), ale ani dějiny křesťanských institucí a jejich určujícího vlivu i na ony „významné jedince“ (klasickým dilem zůstává E. Troeltsch: *Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen*. Tübingen, Mohr 1912). Naopak v případě křesťanské etiky (lze však třeba středověké lidové paganokřesťanství vůbec posuzovat tímto „metrem“, ostatně notně ahistorickým?) je v Mišovičově knize citit až přílišná závislost na liberální protestantské teologii přelomu století (citovaná literatura tomu do značné míry odpovídá, byť jde o díla „historická“ – typicky např. F. Hrejsa). Nehledě na její nezpochybnitelný význam, je totiž třeba se ptát, je-li etika skutečně jediným podstatným základem křesťanství? Kam se ztrácí třeba mystická dimenze splynutí s Bohem, podřízení se Boží vůli atd., Bůh, jehož zakoušení je zároveň *tremendum et fascinans*, jak před více než 80. lety upozornil R. Otto? Autorova nezalost moderní religiozistiky pak logicky ústí ve vysoce spekulativní (a z hlediska knihy spíše nadbytečné) pojednání o české předkřesťanské situaci, jež prý byla animisticko-šamanskou (přičemž animismus je na s. 9 nesprávně odvozován od feminina *anima*, zatímco název ve skutečnosti pochází z maskulina